

Δεν υπάρχουν ίχνη του παλαιού μοναστηριού αλλά παραμένει άθικτος ο ναός. Χτίστηκε το 1281, επί Νικηφόρου Α΄, και ονομάζεται έτσι εξαιτίας της πληθώρας των πλίνθων που χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή του .

Μακριά απ' την κοσμικότητα της παλιάς πρωτεύουσας του Δεσποτάτου, και μέσα στη γαλήνη του Τζουμερκιώτικου ειδυλλιακού τοπίου κτίστηκε ένα ακόμη εξαιρετικό δείγμα βυζαντινής τέχνης, ο περίφημος ναός των Γενεθλίων της Θεοτόκου ή Κόκκινη Εκκλησιά, όπως επικράτησε να λέγεται.

Δυστυχώς ο χρόνος εξαφάνισε ακόμη και τα ίχνη του παλιού μοναστηριού που υπήρχε εκεί, παραμένει όμως άθικτος ο περικαλλής ναός -ευχάριστο ξάφνιασμα για τον ταξιδευτή, καθώς, ανηφορίζοντας για τα Τζουμερκοχώρια, μετά από μια καμπή του αυτοκινητόδρομου, αποκαλύπτεται μπροστά του το κόκκινο μαργαριτάρι λουσμένο σ' ένα καταπράσινο φόντο, με μόνη συντροφιά του τ' αηδόνια και τα πετροχελιδόνα.

Βρίσκεται στο συνοικισμό Παλαιοχώρι, λίγο προτού φθάσουμε στο Βουλγαρέλι και ακριβώς πλάι στον εθνικό δρόμο Άρτας Τρικάλων. Απ' τους ντόπιους ονομάζεται Κόκκινη Εκκλησιά για την πληθώρα των πλίνθων που χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή του, από δε τους λόγιους είναι γνωστός ως Παναγία Βελλά, επειδή για ένα διάστημα υπήρξε μετόχι της ακμαίας κάποτε μονής Βελλάς Ιωαννίνων. Η παράδοση μας διέσωσε και την ονομασία "Βασιλομονάστηρο" που ασφαλώς απηχεί την ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα στο μνημείο και στον οίκο των Κομνηνοδουκάδων δεσποτών της Άρτας.

Το μοναστήρι αφού για πολλά χρόνια γνώρισε ακμή, μετά έπεσε για άγνωστους λόγους σε

αφάνεια, ερημώθηκε και κατάντησε μετόχι της μονής Βελλάς. Αργότερα (στα μέσα του 17ου αιώνα) όταν ιδρύθηκε στο Βουλγαρέλι το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου, η Κόκκινη Εκκλησιά έγινε μετόχι του και παρέμεινε έτσι ως τις αρχές του 20ου αιώνα.

Ο ναός κτίστηκε το 1281 απ' τον πρωτοστράτορα Ιωάννη Τσιμισκή και τον αδελφό του Θεόδωρο, όταν Δεσπότης της Άρτας ήταν ο Νικηφόρος Α', όπως μας πληροφορεί φθαρμένη κτητορική επιγραφή γραμμένη σε τοίχο του εσωτερικού του.

Το εξωτερικό του ναού.

Είναι σταυρεπίστεγος ναός χωρίς τρούλλο στον τύπο των δικιονίων με ποικιλόμορφη στέγη, ανατολικά δε καταλήγει σε τρίπλευρη κόγχη. Θεωρείται βέβαιο ότι αρχικά ο μακρύς ορθογώνιος ναός είχε και τρούλλο, όπως δείχνει η σωσμένη τετράγωνη βάση του. Ο τρούλλος αυτός κατέπεσε και τη θέση του πήρε η σημερινή δικλινής στέγη. Τα σκέλη του σταυρού της στέγης καθώς και οι θόλοι που καλύπτουν το νάρθηκα, καταλήγουν εξωτερικά σε ελλειψοειδή αετώματα που σκεπάζουν από ένα περίτεχνα κοσμημένο ψευδοτρίλοβο παράθυρο. Ο ναός είχε αρχικά πέντε εισόδους, απ' τις οποίες οι τρεις φράχτηκαν και περιορίστηκε το άνοιγμα της δυτικής θύρας του νάρθηκα, όπως εύκολα διακρίνεται στους τοίχους. Η τοιχοδομή του είναι επιμελημένη με κανονικούς πωρόλιθους σε οριζόντιες στρώσεις, κατά το πλινθοπερίβλητο σύστημα.

Το κυριότερο απ' τα εξωτερικά γνωρίσματα του ναού είναι η μεγάλη χρήση των πλίνθων, είτε ως στοιχείου τοιχοποιίας, είτε -και κυρίως- ως διακοσμητικού στοιχείου. Πλίνθινη διακόσμηση βρίσκουμε σε μεγάλη ποσότητα, αλλά σε περιορισμένη ποικιλία σχεδίων: κυριαρχούν τα επάλληλα τοξωτά πλαίσια και οι οδοντωτές ταινίες, στη νότια δε και την ανατολική πλευρά υπάρχει συνεχής πλατιά ταινία με μαιάνδρους, παρόμοια με εκείνη της Παρηγορήτισσας, του Αγίου Βασιλείου της Αγοράς και του Αγίου Νικολάου της Ροδιάς. Ξεχωριστή θέση στην εξωτερική κεραμοπλαστική διακόσμηση, κατέχει μια αβακωτή ζωφόρος με τετράγωνα πλακίδια σε ρομβοειδή διάταξη που υπάρχει στις πλάγιες πλευρές του κυρίως ναού, αν και τα περισσότερα πλακίδια της βόρειας πλευράς έχουν φθαρεί ή έχουν καταπέσει.

Εκείνο όμως που τραβάει το βλέμμα του επισκέπτη και δίνει χρώμα στο όλο κτίσμα, είναι τα μεγάλα τοξωτά ψευδοτρίλοβα παράθυρα που δεσπόζουν σ' όλες τις πλευρές και με την πληθώρα των κόκκινων πλίνθων τους δικαιολογούν την προσωινμία του ναού. Στο παράθυρο της μεσαίας κόγχης του ιερού σώθηκε το αρχικό γύψινο υαλοστάσιο -πραγματικό

κομποτάχνημα, σπάνιο από αρχιτεκτονική και διακοσμητική άποψη. Για λόγους προφύλαξης το υαλοστάσιο αυτό αφαιρέθηκε και αντικαταστάθηκε απ' το σημερινό βυζαντινό δίλοβο παράθυρο. Κατά τον Σπ. Λάμπρο, παλιά ο ναός ήταν σκεπασμένος με μολύβδινα ελάσματα, τα οποία αφαιρέθηκαν στα χρόνια της επανάστασης -ή και πριν- για πολεμικές ανάγκες.

Το εσωτερικό του ναού.

Το κτίσμα εσωτερικά περιλαμβάνει τον τρίκλιτο κυρίως ναό και τον ξεχωριστό νάρθηκα. Ο κυρίως ναός καλύπτεται με θόλους, εκτός απ' την τετράγωνη βάση του μη σωσμένου αρχικού τρούλλου που σκεπάστηκε με δικλινή ξύλινη στέγη. Ο νάρθηκας σκεπάζεται στα μεν άκρα με κυλινδρικούς θόλους στη μέση δε με τυφλό ημισφαιρικό θόλο που κατέπεσε και αντικαταστάθηκε κι αυτός με δικλινή στέγη.

Η είσοδος στον κυρίως ναό απ' το νάρθηκα κλεινόταν με δύο ωραία ξυλόγλυπτα θυρόφυλλα πιθανότατα του 1296 -τα οποία σήμερα βρίσκονται στο μουσείο.

Απ' τις τοιχογραφίες του κυρίως ναού σώθηκαν μόνο τμήματα σε δύο στρώσεις, τις οποίες μπορεί κανείς να διακρίνει πάνω απ' τη θύρα που οδηγεί στο νάρθηκα. Κάπως καλύτερα διατηρήθηκαν οι τοιχογραφίες του νάρθηκα, με ξεχωριστή την εικόνα της Παναγίας πάνω απ' την είσοδο στον κυρίως ναό. Σ' αυτή την τοιχογραφία κάτω απ' το υποπόδιο της Θεοτόκου, εικονίζονται κεφαλές αγίων αλλά και δύο ζεύγη λαϊκών που δέονται στη Θεοτόκο. Ο ένας άνδρας, ο πρωτοστράτορας Θεόδωρος, στέκοντας δίπλα στη γυναίκα του Μαρία προσφέρει στην Παναγία τρουλλωτό ναό -άρα είναι ο κτήτορας του ναού- ενώ ο άλλος είναι ο αδελφός του κτήτορα Ιωάννης Τσιμισκής με τη σύζυγό του Άννα, όπως μας πληροφορούν επιγραφές γραμμένες πάνω από κάθε ζευγάρι. Οι προσωπογραφίες αυτές που αποδόθηκαν με φυσικότητα κι όχι με τη γνωστή βυζαντινή αυστηρότητα, είναι οι αρχαιότερες της Ελλάδας μέσα σε ναό. Λίγο πάνω απ' τη θύρα που οδηγεί απ' τον κυρίως ναό στο νάρθηκα, υπάρχει γραμμένη πάνω στον τοίχο, σε 12 μισοφθαρμένους στίχους, η κτιτορική επιγραφή. Επειδή στο τέλος της διαβάζονται ευκρινώς τα ονόματα του Δεσπότη της Άρτας Νικηφόρου Α' και της συζύγου του Άννας Παλαιολογίνας νομίστηκε - εσφαλμένα - απ' τους πριν τον Ορλάνδο μελετητές, ότι αυτοί ήταν και οι κτήτορες του ναού. Όσον αφορά στη χρονολόγηση των τοιχογραφιών, το πρώτο στρώμα -που περιλαμβάνει και την επιγραφή - είναι σύγχρονο με την κατασκευή του ναού, δηλαδή του τέλους του 13ου αιώνα. Του δεύτερου στρώματος είναι τόσα λίγα τα σωσμένα δείγματα, ώστε δεν μας επιτρέπουν ασφαλή χρονολόγηση.

Τέλος, απ' το παλιό γύψινο τέμπλο τα λίγα κομμάτια που σώθηκαν δεν είναι αρκετά για ανασύνθεση της αρχικής εικόνας του. Το σημερινό πενιχρό ξύλινο τέμπλο είναι πολύ νεότερη κατασκευή. Δυστυχώς η φθορά του χρόνου δε μας άφησε τίποτε άλλο απ' την παλιά εσωτερική ομορφιά του μνημείου.

Σήμερα η Κόκκινη Εκκλησιά, παρά τις σοβαρές αλλοιώσεις που τραυμάτισαν την αισθητική του εσωτερικού της χώρου, διατηρεί απείραχτη την εξωτερική της αρχοντιά και εξακολουθεί ακόμη να είναι ένα διαμάντι της βυζαντινής ναοδομίας, όχι μόνο στην περιοχή της Άρτας, αλλά και σ' ολόκληρο τον Ελλαδικό χώρο.

(Κείμενα και εικόνες από το βιβλίο του Κων/νου Θ. Γιαννέλου «Τα Βυζαντινά Μνημεία της Άρτας»)